

Karolina Wyrwińska

ORCID: 0000-0001-8937-6271

Uniwersytet Jagielloński

U progu nowej epoki. Wokół wyboru Augusta na pontifex maximus

Abstrakt

Artykuł przedstawia okoliczności wyboru Augusta na przewodniczącego kolegium pontyfików (pontifex maximus). Choć August konsekwentnie sięgał po kolejne uprawnienia (imperium proconsulare, tribunicia potestas, censoria potestas), nie zdecydował się, aż do śmierci Lepidusa, na pozbawienie go funkcji pontifex maximus. Nasuwa się pytanie, dlaczego August tolerował taką sytuację przez prawie ćwierć wieku, jakie były powody, dla których nie pozbawił swojego byłego przeciwnika politycznego tej ważnej godności kapłańskiej. W momencie wyboru na pontifex maximus pozycja polityczna Augusta była niezachwiana; zakres jego władzy obejmował władzę sprawowaną niegdyś przez najwyższych urzędników republikańskich. Czy powodem sięgnięcia po zwierzchnictwo kolegium pontyfików była jedynie kwestia prestiżu? Wydaje się raczej, że wybór ten był ostatnim ogniwem w pewnym łańcuchu wydarzeń, wyrazem konsekwentnej polityki Augusta zmierzającej do zbudowania, a następnie utrwalenia przez princepsa panowania charyzmatycznego.

Słowa kluczowe: pontifex maximus, wybory, władza cesarska, kolegia kapłańskie, panowanie charyzmatyczne

Abstract

The article outlines the circumstances surrounding the election of Octavian Augustus as head of the College of Pontifices (pontifex maximus). However, Augustus, consistently reaching for more powers (imperium proconsulare, tribunicia potestas, censoria potestas), did not decide to deprive Lepidus of his position as pontifex maximus. This raises the question of why Augustus tolerated such a situation for almost a quarter of a century, the reasons for not depriving his former political opponent of this important priestly dignity. At the time of his election as pontifex maximus, Augustus's political position was unshakable; the scope of his power included the powers once held by consuls, censors, and plebeian tribunes. Was the reason for reaching for the authority of the college of pontiffs merely a matter of prestige? It rather seems that this choice was the last link in a certain chain of events, an expression of Augustus' consistent policy aimed at building and then consolidating a charismatic reign.

Keywords: pontifex maximus, elections, imperial power, priesthood colleges, charismatic reign

August w swojej autobiografii poświęcił sporo miejsca przedstawieniu okoliczności towarzyszących jego wyborowi na pontifex maximus. Kluczowy dla dalszych rozważań jest następujący fragment z Res Gestae Divi Augusti¹:

Odmówiłem zostania Pontifex Maximus w następstwie żyjącego jeszcze kolegi, gdy lud zaproponował mi kapłaństwo, które wcześniej sprawował mój ojciec. Kilka lat później przyjąłem ten święty urząd, gdy wreszcie umarł ten, który wykorzystując czas niepokojów społecznych, zagarnął go dla siebie, a na mój wybór, za konsulatu Publiusza Sulpicjusza i Gajusza Walgusza, zebrał się taki tłum z całej Italii, jakiego nigdy wcześniej nie odnotowano w Rzymie².

Princeps, dumny z faktu, że jego wyborowi na pontifex maximus towarzyszył nieprzebrany tłum, który napłynął do Rzymu „z całej Italii”, wyraził też zadowolenie z powodu odmowy przyjęcia godności pontifex maximus ofiarowanej mu za życia pełniącego tę funkcję kapłana. Można uznać, że ów wybór stanowił symboliczne ukoronowanie kapłańskich

---

1 Anc. 10.2.

2 Res Gestae Divi Augusti, tłum. Stanisław Łoś, Ewa Wipszycka, w: Źródła do historii starożytnej, red. Andrzej Stanisław Chankowski (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 1995), 179.

dążeń i zamierzeń princepsa. Jednak pełną satysfakcję płynącą z obdarzenia Augusta tym zaszczytem zakłóca poczynione przezeń odwołanie do czasu, gdy funkcję pontifex maximus obejmował Marek Emiliusz Lepidus. W wypowiedzi cesarza wyraźna jest niechęć, jaką August żywił do człowieka, któremu zarzucał wykorzystanie niepokojów społecznych dla zagarnięcia sobie tej kapłańskiej godności. Skoro August w dziele opisującym jego życiową drogę i polityczne dokonania zdecydował się wspomnieć czas, gdy jego skompromitowany polityczny przeciwnik, pozostając na wygnaniu, sprawował funkcję zwierzchnika kolegium pontyfików, to oznacza, że niechęć, a nawet wzgarda żywione wobec Lepidusa były żywe. Wobec powyższego nasuwa się pytanie o przyczyny tolerowania przez Augusta przez niemal ćwierć wieku takiego stanu rzeczy, o powody niepozbawienia dawnego przeciwnika politycznego tej ważnej kapłańskiej godności.

Pewną podpowiedź przynosi sformułowanie użyte w tekście dla opisu zachowania Lepidusa: „[...] Quod sacerdotium aliquod post annos, eo mortuo qui civilis motus occasione occupaverat [...]”. Czasownik *occupo, -are* w kontekście uzyskania godności pontifex maximus przez Lepidusa można tłumaczyć jako „zagarnąć”, „przywłaszczyć sobie” albo jako „wykorzystać okazję”. Lektura tekstu autorstwa Kasjusza Diona³ pozwalałaby uzasadnić sięgnięcie po ostatnie ze wskazanych znaczeń czasownika *occupo, -are*. Otóż historyk odwołał się do postanowień uchwały senatu z 44 r. przed Chr., zgodnie z którą godność pontifex maximus miała stać się dziedziczna w gens Iulia: „[...] postanowiono również, że syn Cezara, jeśli go spłodził lub nawet adoptował, powinien sprawować wysoki urząd kapłański”⁴. Przekaz Kasjusza Diona odnośnie do istnienia wspomnianej uchwały został podany w wątpliwość⁵, w każdym razie brak jest informacji o tym, by w ślad za nią została uchwalona ustawa gwarantująca dziedziczenie godności najwyższego pontyfika. Można przypuszczać, że gdyby tak się stało, August wykorzystałby ten fakt, by w majestacie prawa pozbawić Lepidusa sprawowanej godności. „[August] nie pozbawiłby się możliwości uroczystego przywrócenia tradycji, gdyby została

---

3 Dio. 44.5.3

4 Kasjusz Dion, *Historia rzymska*. Księgi 41–50, tłum. Ireneusz Ptaszek (Kraków: Wojewódzka Biblioteka Publiczna, 2008), 163.

5 Ronald Syme, „Caesar as Pontifex Maximus”, w: *Approaching the Roman Revolution: Papers on Republican History*, red. Ronald Syme, Federico Santangelo (Oxford: Oxford University Press, 2016), 195; John Scheid, „Auguste et le grand pontificat”, *Politique et droit sacré au début du Principat*, *Revue historique de droit français et étranger* 77/1 (1999): 4; Lily Ross Taylor, „The Election of the Pontifex Maximus in the Late Republic”, *Classical Philology* 37/4 (1942): 424.

zmodyfikowana wątpliwym prawem⁶. Po zabójstwie Cezara to jednak nie Oktawian, a Lepidus przeszedł do historii jako ostatni republikański zwierzchnik kolegium pontyfików. Doszło do tego przy niebagatelnej pomocy Marka Antoniusza, który zdaniem Kasjusza Diona⁷ przywrócił kolegiom utracone wcześniej prawo kooptacji⁸ i sam jako augur dokonał inauguratio Lepidusa:

A ponieważ Lepidus dysponował znacznymi oddziałami i wywoływał u Antoniusza spore obawy, postanowił oddać swą córkę za żonę jego synowi i tak pokierował sprawami, by samego Lepidusa mianowano najwyższym kapłanem i by w ten sposób powstrzymać go od mieszania się w to, co robił sam Antoniusz. Żeby zaś przeprowadzić ten plan bez problemów, Antoniusz odebrał prawo wyboru najwyższego kapłana ludowi, przywracając je z powrotem kapłanom; w tych okolicznościach przeprowadził konsekrację Lepidusa, zachowując zaledwie kilka (o ile w ogóle jakiegokolwiek) ze zwyczajowo zalecanych rytuałów; całkiem możliwe, że zapewnił tytuł kapłański także i sobie⁹.

Lepidus pełnił funkcję pontifex maximus dożywotnio, przy tym, co jest zadziwiające, aż przez dwadzieścia cztery lata pozostając jako skompromitowany polityk na wygnaniu w Cyrcejach, niedaleko Cieśniny Mesyńskiej. Okoliczności towarzyszące uzyskaniu tej godności przez Lepidusa jednoznacznie negatywnie ocenili historycy epoki augustowskiej. Liwiusz skwitował je krótko i kąśliwie¹⁰: „W powszechnym zamieszaniu i nieładzie wewnętrznym Lepidus zagarnął stanowisko najwyższego pontyfika¹¹. Podobnie ocenił tę sytuację Wellejusz Paterkulus¹²:

---

6 Scheid, „Auguste et le grand pontificat”, 4.

7 Dio. 44.53.6–7.

8 Wyboru pontifex maximus w okresie republiki dokonywali początkowo sami pontyfikowie, następnie, u schyłku III w. przed Chr. (istnieją kontrowersje odnośnie do datacji rocznej), wyboru dokonywało wylosowanych 17 spośród 35 tribus (comitia septemdecim tribum). Od 104 r. przed Chr. (lex Domitia) wybór wszystkich kapłanów odbywał się przez wspomniane comitia, co usiłował zmienić, przywracając cooptatio, Sulla. W 63 r. przed Chr. lex Labiena przywróciła wybory dokonywane przez comitia septemdecim tribum. Zob. Taylor, „The Election of the Pontifex Maximus”, 421.

9 Kasjusz Dion, Historia rzymska, 196.

10 Liv. Per. 117.

11 Tytus Liwiusz, Dzieje Rzymu od założenia Miasta. Księgi XLI–XLV. Periochy ksiąg XLVI–CXLII, tłum. Mieczysław Brożek (Wrocław: Ossolineum, 1982), 288.

12 Vell. Pat. 2.63.1.

W tym czasie Lepidus, prawem kaduka wybrany najwyższym kapłanem na miejsce Gajusza Cezara, przebywał wciąż w Galii, jakkolwiek miał przyznane namiestnictwo Hiszpanii. Antoniusz więc przekroczywszy w ucieczce Alpy, od razu próbował dojść z nim do porozumienia, lecz spotkał się z odprawą. Wtedy zaczął coraz częściej ukazywać się w polu widzenia żołnierzy i niebawem został przez nich wpuszczony do obozu od tyłu, przez wyłom w wale; o ile bowiem Lepidus ustępował wszystkim wodzom, Antoniusz, dopóki trzeźwy, wielu przewyższał. Lepidus zachował tytuł imperatora, całość faktycznej władzy przejął Antoniusz¹³.

Od negatywnej oceny okoliczności towarzyszących wyborowi Lepidusa, jak i samego wyboru nie uchylają się również współcześni badacze¹⁴. Zachowaniu Antoniusza przypisuje się interesowność, zaś sam wybór określany jest jako „odebrany”¹⁵ albo jako „akt nielegalny i przejaw przemocy”¹⁶, ewentualnie „nagroda za zapewnienie wyboru”¹⁷, albo co najwyżej jako „nieregularny wybór”¹⁸ czy „urząd wątpliwie zdobyty”¹⁹:

Przywołane fakty skłaniają do postawienia kolejnych pytań, wśród których najistotniejsze dotyczą doniosłości godności pontifex maximus dla samego Augusta oraz przyczyn, które sprawiły, że zrezygnował z sięgnięcia po nią za życia Lepidusa, zaś jego samego oszczędził. Taka postawa princepsa intrygowała już starożytnych, zwraca również uwagę współczesnych badaczy i wpisuje się w szerszy kontekst oceny szczerości intencji w polityce Oktawiana Augusta²⁰.

-
- 13 Wellejusz Paterkulus, *Historia rzymska*, tłum. Edward Zwolski (Wrocław: De Agostini, 2006), 121.
- 14 Zob. Ronald Thomas Ridley, „The Absent Pontifex Maximus”, *Zeitschrift für Alte Geschichte* 54/3 (2005) 3: 293; Christopher Simpson, „M. Aemilius Lepidus Brief Speculations on His Appointment and Continued Tenure as <Pontifex Maximus>, 44–13 B.C.”, *Latomus. Revue d'études latines* 65 (2006): 628–633.
- 15 Auguste Bouché-Leclercq, *Les Pontifes de l'ancienne Rome. Étude historique sur les institutions religieuses de Rome* (Paris: A. Franck, 1871), 338.
- 16 Gaston Boissier, *La religion romaine d'Auguste aux Antonines*, t. 1 (Paris: Librairie Hachette, 1909), 93.
- 17 Thomas Rice Holmes, *The Architect of the Roman Empire* (Oxford: Clarendon Press, 1928), 2.
- 18 John Buchan, *Augustus* (London: Hodder and Stoughton Ltd., 1937), 39.
- 19 John M. Carter, *The Battle of Actium. The Rise and Triumph of Augustus Caesar* (London 1970: Hamilton), 150.
- 20 Mason Hammond, „The Sincerity of Augustus”, *Harvard Studies in Classical Philology* 69 (1965): 139–162.

Seneka Młodszy²¹, relacjonując decyzję Augusta, odniósł się do niej z szacunkiem, a nawet podziwem:

[...] samemu nawet Lepidusowi jakże długo pozwolił pozostać przy życiu! Przez długie lata godził się na to, by ten zachował oznaki najwyższej władzy, a godność najwyższego kapłana dopiero po jego śmierci pozwolił przenieść na siebie. Wolał, aby ta godność była nazywana zaszczytem niż łupem²².

Nieco bardziej powściągliwie zrelacjonował tę sytuację Swetoniusz²³:

Kiedy wreszcie po śmierci Lepidusa przyjął godność najwyższego kapłana, której w żadnym wypadku nie chciał odebrać Lepidusowi za życia, zebrał zewsząd przeszło dwa tysiące wszelkich ksiąg proroczych łacińskich i greckich, nieznanego autorstwa lub mało poważnych pisarzy, które krążyły wśród ludności, spalił je, zachował tylko sybillińskie, i to jeszcze wśród nich dokonał wyboru. Następnie kazał je schować w dwu skrzynkach złożonych pod podstawą posągu Apollina Palatyńskiego²⁴.

Dla porównania, relacja Appiana z Aleksandrii²⁵ jest czysto faktograficzna, pozbawiona ocen, akcentuje jedynie dożywotni charakter godności pontifex maximus:

Chciał mu też lud ofiarować godność najwyższego kapłana, którą miał Lepidus, jedyną, jaką według prawa wolno piastować aż do śmierci, ale jej nie przyjął, sprzeciwił się też wezwaniu, by Lepidusa zabić jako nieprzyjaciela²⁶.

Dokonywane przez współczesnych uczonych analizy wskazanych źródeł, w poszukiwaniu motywów podjętych przez Augusta decyzji, doprowadziły ich do skrajnie odmiennych wniosków. Wynika to, jak się wydaje, z istotnych różnic w ocenach dotyczących doniosłości pełnienia funkcji

---

21 Sen., *De clem.* 1.10.1.

22 Lucjusz Anneusz Seneka, *Pisma filozoficzne II. O łagodności. O dobrodziejstwach. Satyra na śmierć Klaudiusza Cezara*, tłum. Leon Joachimowicz (Warszawa: PAX, 1965), 26. Przyjmuje się, że taka postawa Seneki mogła być wynikiem pewnej tęsknoty do czasów już minionych. Zob. Dominika Budzanowska, „Sprawiedliwość a władca w pismach filozoficznych Seneki”, *Vox Patrum* 20 (2000): 553–560.

23 Suet., *Aug.* 31.

24 Gajus Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty Cezarów*. Tom I, tłum. Janina Niemirska-Pliszczyńska (Wrocław: De Agostini, 2004), 128.

25 App. *Bell. civ.* 5.131.

26 Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*. Tom III, tłum. Ludwik Piotrowicz (Wrocław: De Agostini, 2004), 1207.

pontifex maximus²⁷. Liczni badacze odmawiają przyznania mu jakiegoś szczególnego statusu. Georg Wissowa wskazał, że pontifex maximus nie był wśród pozostałych pontyfików primus inter pares, i podkreślił znaczenie kolegalności: kolegium jako takie, w swojej niepodzielności reprezentowane było przez pontifex maximus²⁸. Mary Beard, John North oraz Simon Price przyjęli, że jedynym obszarem, w którym pontifex maximus posiadał własny autorytet religijny, niezależny od autorytetu samego kolegium kapłańskiego, był ten dotyczący rytualnej komunikacji ludzi z bogami²⁹. W pozostałym zakresie działał jednak zawsze w czyimś imieniu jako przedstawiciel albo po prostu jako członek kolegium kapłańskiego pontyfików³⁰. Według RONALDA SYME'a „[...] godność pontifex maximus nie była żadnym wyróżnieniem za osiągnięcia, lecz nagrodą w igrzyskach politycznych”³¹, natomiast Max Cary stwierdził wprost, że „sprawowanie najwyższej godności kapłańskiej nie przysporzyło Augustowi władzy politycznej, niemniej jednak była to funkcja ogromnie zaszczytna”³².

Zupełnie inaczej postrzegali funkcję pontifex maximus Auguste Bouché-Leclercq, William E. Heitland i Lily Ross Taylor. Według pierwszego z nich pontifex maximus w zakresie odnoszącym się do wyboru kapłanów oraz sprawowania jurysdykcji nad nimi nie występował jako przedstawiciel kolegium oraz przed kolegium nie odpowiadał³³. Z kolei W. Heitland uważał, że był osobą o pierwszorzędnym znaczeniu³⁴ z uwagi na kontrolowanie kalendarza, interpretowanie prodigia oraz wykonywanie jurysdykcji nad westalkami. Uznał, że pontifex maximus sprawował (przynajmniej od czasu Cezara) religijne zwierzchnictwo nad państwem³⁵. Jeszcze dalej we wnioskach poszła L.R. Taylor, według której pontifex maximus był, w przeciwieństwie do będących jedynie „figurantami” rex sacrorum i flamen Dialis, rzeczywistym spadkobiercą religijnej władzy

27 Więcej na temat poglądów badaczy na kwestię oceny odrębności godności kapłańskiej pontifex maximus oraz jej rangi zob. Ridley, *The Absent Pontifex*, 280.

28 Georg Wissowa, *Religion und Kultus der Römer* (München 1912: C.H. Beck), 509.

29 Mary Beard, John North, Simon Price, *Religions of Rome*, vol. 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 57–58.

30 *Ibidem*.

31 Ronald Syme, *The Roman Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 2002), 447.

32 Max Cary, Howard Hayes Scullard, *Dzieje Rzymu. Od czasów najdawniejszych do Konstantyna*, t. 2, tłum. Jerzy Schwakopf (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2001), 20.

33 Bouché-Leclercq, *Les Pontifes*, 291.

34 William Emerton Heitland, *The Roman Republic*, vol. I (Cambridge: University Press, 1909), 61.

35 Heitland, *The Roman Republic*, vol. III (Cambridge: University Press, 1909), 90.

króla³⁶ oraz szczególnego rodzaju urzędnikiem: o olbrzymim autorytecie i wpływach, nieposiadającym kolegi na urządzie i obieranym dożywotnio³⁷. Do wspomnianej quasi-urzędniczej funkcji pontifex maximus nawiązał również Jochen Bleicken, wskazując, że kapłaństwo nie mogło obejść się bez magistratury, dlatego duchową władzę dawnego króla przekazano nieusuwalnemu i sprawującemu funkcję dożywotnio „sakralnemu zwierzchnikowi”, czyli pontifex maximus, i obdarzono go auspiciem³⁸ oraz imperium³⁹. Henryk Kowalski, również w tym duchu, analizuje wzrost politycznego znaczenia godności pontifex maximus od początku republiki, ze szczególnym uwzględnieniem pontyfikatów Publiusza Korneliusza Scypiona Nazyki⁴⁰, Kwintusa Mucjusza Scewoli oraz Juliusza Cezara⁴¹. I chociaż poglądy uczonych w kwestiach zapatrywania na cele polityczne Cezara oraz jego dążenia do religijnego wywyższenia własnej osoby są niezwykle zróżnicowane⁴², to właściwie nie wzbudza kontrowersji fakt, że skumulowanie funkcji kapłańskich zapewniło mu dożywotnio znaczący wpływ na religię w państwie, zaś uzyskanie godności pontifex maximus miało stanowić preludium do jego jawnego ubóstwienia za życia⁴³.

Wszystkie przywołane fakty mogłyby prowadzić do wniosku o istotnie ponadprzeciętnym znaczeniu godności pontifex maximus. Niemniej w przedstawionej przez Pompejusza Festusa kolejności rang kapłańskich pontifex maximus znalazł się dopiero na piątym miejscu, po królu ofiarniku oraz flaminach: Jowisza, Marsa i Kwiryna⁴⁴. Zestawienie przedstawionych wyżej poglądów o szczególnym, pierwszorzędym albo prze-

---

36 Lily Ross Taylor, *Party Politics in the Age of Caesar* (Berkeley: University of California Press, 1949), 91.

37 *Ibidem*, 90.

38 Jochen Bleicken przekonująco wywodzi, że pontifex maximus nie mogły przysługiwać auspicia maxima. Jochen Bleicken, „Oberpontifex und Pontifikalkollegium. Eine Studie zur Römischen Sakralverfassung”, *Hermes* 85/3 (1957), 351.

39 *Ibidem*, 347.

40 O roli Nazyki jako przywódcy antygrakchańskiej opozycji zob. Jerzy Linderski, *Śmierć Tyberiusza Grakcha* (Poznań: Wydawnictwo VIS, 1997), *passim*.

41 Henryk Kowalski, „Pontifex maximus w religii i państwie rzymskim”, *Vox Patrum* 46–47 (2004): 24, 22.

42 Zob. na ten temat Maria Jaczynowska, „Przemiany religijne w okresie schyłku republiki rzymskiej”, w: *Świat antyczny. Stosunki społeczne. Ideologia i polityka. Religia. Studia ofiarowane Izie Biezuńskiej-Małowist w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. Benedetto Bravo, Jerzy Kolendo, Włodzimierz Lengauer (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988), 283.

43 Lily Ross Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor* (Middleton: American Philological Association, 1931), 59.

44 Fest., *De verb. signif.* 198, red. Wallace Martin Lindsay (Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1913).

wodnym znaczeniu funkcji pontifex maximus z hierarchią kapłańską zaprezentowaną przez Festusa, budzi zastanowienie. Z pewnością pierwotnie to rex sacrificulus przejął religijne funkcje władcy, zresztą tylko takie, bowiem nie mógł być wybierany na żadne urzędy⁴⁵. W przekazie Liwiusza⁴⁶ ów rozdział funkcji religijnych i politycznych został przedstawiony jako umyślne działania twórców nowego ustroju:

Z kolei pomyślano o służbie bożej. Mianowicie – niektóre ofiary publiczne składali sami królowie; żeby więc do niczego nie potrzebna była króla, ustanowiony został król ofiarnik, rex sacrificulus. Kapłaństwo to jednak podporządkował Brutus władzy arcykapłana, aby ten tytuł z taką godnością nie rzucił cienia na wolność, która wtedy była pierwszą troską każdego⁴⁷.

Nie ulega jednak wątpliwości, że owo podporządkowanie króla ofiarnika zwierzchnikowi kolegium pontyfików nastąpiło dużo później⁴⁸, zmiana miała charakter ewolucyjny, a wynikała najpewniej z faktu ścisłego powiązania aktów państwowych i sakralnych. Skoro król ofiarniczy nie mógł pełnić funkcji politycznych, kapłani zaangażowani w te akty, w tym pontyfikowie i sam pontifex maximus, zyskiwali coraz większy prestiż. Pontifex maximus brał udział w aktach czy obrzędach państwowych wymagających autorytetu religijnego⁴⁹, przez co w sposób naturalny stopniowo rosło jego znaczenie polityczne. Jeśli dodać do tego coraz bardziej powszechne w okresie republiki zjawisko przyjmowania magistratur przez kapłanów, w tym przez pontifex maximus⁵⁰, co pozwoliło aktywnym urzędnikom na „wejście w kontakt” z bogami, a przez to wzmocnienie bądź ugruntowanie swojego statusu politycznego, to dążenie ambitnych polityków do uzyskania godności kapłańskich, w tym tych politycznie najistotniejszych, staje się w pełni zrozumiałe. H. Kowalski, analizując pozycję pontifex maximus w tym okresie, uznał, że osiągnięcie tej godności było jednym z najważniejszych elementów kariery politycznej⁵¹. W tym kontekście trudno przychodzi poszukiwanie uzasadnienia poglądu Ronalda Syme’a, zgodnie z którym „bycie pontifex maximus jest,

---

45 Beard et al., *Religions of Rome*, 55 wraz z przywołaną tam literaturą.

46 Liv. 2.1.

47 Tytus Liwiusz, *Dzieje Rzymu od założenia Miasta. Księgi I–V*, tłum. Andrzej Kościółek (Wrocław: Ossolineum 1968), 77. Zob. również Liv. 40.42.

48 Bleicken, „Oberpontifex und Pontifikalkollegium”, 347.

49 Beard et al., *Religions of Rome*, 55.

50 Charakteryzuje to zjawisko Jochen Bleicken, „Kollisionen zwischen Sacrum und Publicum. Eine Studie zum Verfall der altrömischen Religion”, *Hermes* 85 (1957): 4, 447.

51 Kowalski, „Pontifex maximus w religii”, 23.

samo w sobie, bez znaczenia dla monarchii czy teokracji”⁵². August, jak można przypuszczać, oczekiwał tej godności dla siebie, jednak dążył do tego, by jego pontyfikat rozpoczął się i przebiegał inaczej zarówno od tego, który sprawował Lepidus i do którego princeps odniósł się z wyraźną niechęcią, jak i od tego, który objął w 63 r. przed Chr. Juliusz Cezar⁵³, a o którym August zwyczajnie milczy. R. Syme pisał:

August pogardził wzorowaniem się na swoich poprzednikach: Cezarze zdobywającym urząd przez rażące przekupstwo i popularność wśród rzymskiego motłochu i Lepidusem, który zdobył ją przez przychyłność Antoniusza, przez procedurę potępioną jako nieprawidłowa⁵⁴.

Można rozważać, z uwagi na tę uważność princepsa w kwestii procedury wyboru, czy jego decyzje mogły zostać spowodowane religijnymi obawami. Wydaje się, że jednak nie miały one decydującego znaczenia, niemniej niechlubny przykład zabójstwa Kwintusa Mucjusza Scewoli przez zwolenników Mariusza⁵⁵ zapewne skutecznie powstrzymał Augusta przed podobnym pomysłem, tym bardziej że jeden z filarów jego władzy miał stanowić religijny tradycjonalizm⁵⁶. „August szanował struktury religijne, nie chciał wywłaszczać pokonanego (...)”⁵⁷. Konsekwencją tych decyzji była konieczność powstrzymania się od podejmowania jakichkolwiek działań mających na celu pozbawienie Lepidusa sprawowanej godności. Zdaniem wielu badaczy princeps mógł sobie na

---

52 Syme, „Caesar as Pontifex Maximus”, 195.

53 Wybór Cezara na funkcję pontifex maximus został zdaniem Swetoniusza (Suet. Iul. 13) poprzedzony przekupstwem bez miary, a sam Cezar oświadczył swej matce w dniu wyborów, że jeśli nie zostanie wybrany nie wróci już do domu. Rzeczywiście, w wyborach po zmarłym wtedy Kwintusie Cecyliuszu Metellusie Piusie pokonał dwóch znamienitych konkurentów: Publiusza Serwiliusza Watię Isaurikusa oraz Kwintusa Lutacjusza Katulusa Kapitolinusa.

54 Syme, *The Roman Revolution*, 447.

55 App. Bell. civ. 1.88: „[...] Mariusz, nie oczekując już niczego dobrego, spieszył się, aby wpiery wytracić swoich wrogów; wysłał więc do Brutusa, pretora miejskiego, zlecenie, aby zwołał senat pod jakimkolwiek pozorem i kazał zamordować Publiusza Antystiusza, drugiego Papiirusza Karbona, Lucjusza Domicjusza i Mucjusza Scewolę, piastującego godność najwyższego kapłana. Dwóch z nich zostało rzeczywiście zamordowanych w senacie przez siepaczy wprowadzonych do kurii, jak to Mariusz nakazał; Domicjusz, który próbował wybiec stracony został przy wyjściu, a Scewola niedaleko kurii. Ciała ich wrzucono do Tybru, przyjął się bowiem już zwyczaj, by pomordowanych nie grzebać”. Zob. Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*. Tom II, tłum. Ludwik Piotrowicz (Wrocław: De Agostini, 2004), 692.

56 Scheid, „Auguste et le grand pontificat”, 4.

57 Jean Bayet, *La Religión Romana*. Historia política y psicológica, tłum. Miguel Ángel Elvira (Madrid: Ediciones Cristianidad, 1984), 192.

tego rodzaju długoletnie oczekiwanie pozwolić. „Był w stanie wielkodusznie odmówić”⁵⁸ przyjęcia godności pontifex maximus po utracie przez Lepidusa autorytetu i wpływów w 36 r. przed Chr.⁵⁹ i wysłaniu go na „wygodną, choć niesławną emeryturę w cichym kurorcie Circei”⁶⁰ oraz czekać na jego śmierć z „teatralnie okazywaną powściągliwością, w imię tradycyjnych zasad urzędu kapłańskiego”⁶¹. Dodatkowe wzmocnienie przedstawionego stanowiska znajduje się w przekazie Diona⁶², zgodnie z którym August „[...] odrzucił zaferowany mu urząd kapłański Lepidusa, jako że było rzeczą sprzeczną z prawem odbieranie tego urzędu człowiekowi, który jeszcze żył”⁶³.

Istotnie, poczynania Augusta, który – podobnie jak wcześniej skutecznie uczynił to Cezar – dążył do kumulowania w swoich rękach poszczególnych funkcji kapłańskich⁶⁴, mogą zostać uznane za dowód konsekwentnie realizowanego zamierzenia o przeprowadzeniu „odnowy religijnej”. Lesław Morawiecki uznał, że kumulacja symboli kapłańskich na monetach (lituus, capis, securis) była odzwierciedleniem pozycji Cezara w państwie, w tym posiadanej przezeń najwyższej sankcji religijnej. Po tę samą symbolikę sięgnął następnie w 37 r. przed Chr. Oktawian, choć zdaniem Autora uczynił to, by upomnieć się o swoje dziedzictwo także w sferze polityczno-religijnej⁶⁵. Stanowiła ona, zdaniem Adama Ziółkowskiego skutek przeprowadzonej przez Augusta rewolucji politycznej⁶⁶. Trudno nie dostrzec tu paraleli do aktywności princepsa w sferze kumulowania uprawnień zastrzeżonych wcześniej dla magistratur tradycyjnie republikańskich. Interesujący pogląd w kwestii motywów niepozbowienia Lepidusa przez Augusta funkcji pontifex maximus wyraził francuski badacz Pierre Gros, który uznał, że August, dążąc do skompensowania braku tej

---

58 Geraldine Herbert-Brown, *Ovid and the Fasti. An Historical Study* (Oxford: Clarendon Press, 1994), 65.

59 App. Bell. civ. 5.126.

60 Carter, *The Battle of Actium*, 150.

61 Beard et al., *Religions of Rome*, 189.

62 Dio. 49.15.3.

63 Kasjusz Dion, *Historia rzymska*, 381.

64 Lesław Morawiecki, „Pontificalia atque auguralia insignia and the Political Propaganda in the Coinage of the Roman Republic”, *Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne* 1 (1996): 48; idem, „Symbole urzędów religijnych na monetach republiki rzymskiej”, w: *Religie w świecie starożytnym*, red. Danuta Musiał, Mariusz Ziółkowski (Toruń 1993: Wydawnictwo UMK), 76–77.

65 *Ibidem*.

66 Adam Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009), 792.

funkcji, gromadził w swoich rękach członkostwo w kolejnych kolegiach kapłańskich⁶⁷. Ten zabieg, zupełnie niezwykły jeszcze w czasach republikańskich (Cesar pełnił jednocześnie „tylko” funkcje pontyfika i augura), spowodował, że August osiągnął niepodważalnie największy wpływ na szeroko pojętą sferę religijną w państwie. Przynależność do kolegium pontyfików uzyskał w 48 r. przed Chr. (w miejsce zabitego pod Farsalos Ahenobarbusa), augurem został w 41 albo 40 r. przed Chr., członkiem *quindecemviri sacris faciundis* pozostawał od ok. 37 r. przed Chr., nadto należał do kolegiów: *fecjatorów* (od 32 r. przed Chr.) i *septemviri epulones* (od 16 r. przed Chr.). Nadto pozostający na wygnaniu Lepidus, oficjalny zwierzchnik kolegium pontyfików, skazany na polityczny niebyt nie mógł w żaden sposób zaszkodzić Augustowi, o którym John Buchan⁶⁸ pisał, że już na długo przed 12 r. przed Chr. sprawował rzeczywistą kontrolę nad wszystkimi sprawami religijnymi.

W korespondencji z powyższym stanowiskiem pozostaje inne, wyrażone przez Roberta Paribeniego, zgodnie z którym dla Augusta okazanie respektu, pokory dla niewzruszalności funkcji *pontifex maximus* nie stanowiło żadnej trudności, bowiem podczas posiedzeń kolegium pontyfików status *princepsa* jako pontyfika był w zasadzie tylko formalnie równy pozostałym członkom, w rzeczywistości zaś istotnie wyższy z uwagi na posiadaną władzę, płynącą z innych uprawnień⁶⁹. Niechętny polityce Augusta R. Syme, odnosząc się do tej kwestii, stwierdził, że *princeps* „nie pozbawił Lepidusa godności – ostentacyjny w skrupułach, gdy skrupuły nic nie kosztowały”⁷⁰.

Przyglądając się sprawie z tej perspektywy, można postawić wniosek o faktycznej kontroli sprawowanej przez Augusta nad poczynaniami Lepidusa, który funkcję *pontifex maximus* pełnił wyłącznie nominalnie⁷¹. Oznaczałoby to, że August na długie lata przed rzeczywistym wyborem pełnił faktycznie funkcję *pontifex maximus*⁷², całkowicie kontrolując poczynania Lepidusa⁷³.

Przedstawiona narracja rzeczywiście dominuje w literaturze, niemniej prezentowane są również poglądy wobec niej krytyczne. Christopher

67 Pierre Gros, *Aurea templa* (Rome: Ecole Rome, 1976), 17.

68 Buchan, *Augustus*, 159.

69 Roberto Paribeni, *L'età di Cesare e di Augusto* (Bologna: Cappelli, 1950), 385.

70 Syme, *The Roman Revolution*, 447.

71 Szczególnie od 29 r. przed Chr. Zob. Dio. 51.20 i uwagi w dalszej części tekstu.

72 Paul Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1988), 126.

73 Kowalski, „*Pontifex maximus w religii*”, 26.

Simpson przedstawił zgoła odmienne wnioski i w ślad za nimi inaczej ocenił uzyskanie i sprawowanie funkcji pontifex maximus przez Augusta. W pierwszej kolejności odniósł się do prezentowanych przez innych autorów poglądów na temat zachowania princepsa podczas sprawowania godności pontifex maximus przez Lepidusa. Simpson, odnosząc się do „wielkoduszności odmowy” oraz do „czekania z teatralnie okazywaną powściągliwością w imię dawnych obyczajów”, trafnie wskazał, że są one opiniami, pewną interpretacją działań Augusta, nie zaś faktami wynikającymi wprost ze źródeł⁷⁴. Simpson przyjął, że decyzje dotyczące trwania kapłaństwa Lepidusa oraz pozostawienia przy życiu jego samego były autonomicznymi decyzjami princepsa, niewynikającymi z „przestrzegania przez przyszłego Augusta domniemanego prawa, lecz raczej z ogromnego prestiżu tejże funkcji kapłańskiej”⁷⁵.

Zaprowadzana przez Augusta konsekwentnie zmiana ustrojowa musiała objąć również sferę religijną. Podejmowane w tej sferze reformy miały z pewnością charakter instytucjonalny i, jak wskazała Jacqueline Champeaux, nie należy ich rozważać w kategorii chęci „odzyskania dusz, których wiara stopniowo się kruszyła”⁷⁶. I o ile w odniesieniu do poprzedników princepsa, którzy uzyskali godność pontifex maximus, w pełni uzasadnione są rozbieżne oceny odnoszące się do jej politycznej doniosłości, o tyle omawiana działalność Augusta na niwie religijnej przyniosła zasadniczą zmianę. Funkcja pontifex maximus stała się odtąd jedną z najistotniejszych prerogatyw princepsa (a później jego następców⁷⁷), „zbyt istotną, by cesarz mógł ją powierzyć jakiemukolwiek obywatelowi”⁷⁸. Postawiony wniosek przywołuje na myśl kolejne pytania, w tym w szczególności o cel tak wytrwale prowadzonej polityki na niwie religijnej. W tej kwestii, podobnie jak w przypadku oceny motywów Augusta towarzyszących sięganiu po kolejne funkcje kapłańskie, w tym

---

74 Simpson, „M. Aemilius Lepidus”, 630, przyp. 15.

75 *Ibidem*, 631.

76 Jacqueline Champeaux, *La religion romaine* (Paris: Le Livre de Poche, 1998), 162.

77 Zob. Glen Warren Bowersock, „The Pontificate of Augustus”, w: *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*, red. Kurt Arnold Raafaub, Mark Toher (Berkeley: University of California Press 1990), 381; Alan Cameron, „Imperial Pontifex”, *Harvard Studies in Classical Philology* 103 (2007): 341–384; Danuta Musiał, „The Princeps as the Pontifex Maximus. The Case of Tiberius”, *Electrum* 21 (2014): 99; Ryszard Sajkowski, „Kwestia sukcesji Tyberiusza w latach 4–14 n.e.”, w: *Ad fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew, Irena Makarczyk (Olsztyn: Pracownia Wydawnicza „Elset”, 2006), 367.

78 Charles Merivale, *History of the Romans under the Empire*, t. 3 (London: Longmans, 1865), 458.

po godność pontifex maximus, stawiane są rozmaite, często skrajnie odmienne wnioski.

W literaturze przeważa pogląd, zgodnie z którym w 12 r. przed Chr. religia rzymska w osobie Augusta zyskała zwierzchnika. Nowa koncepcja godności pontifex maximus, stworzona specjalnie dla niego, zapewniała mu, zdaniem M. Beard, „pełny religijny autorytet w państwie i nieporównywalną z nikim możliwość przeprowadzania reform religijnych”⁷⁹. Bez wątplenia jednak przyczyną takiego stanu rzeczy nie był po prostu wybór princepsa na pontifex maximus. Ów wybór był raczej ostatnim ogniwem pewnego łańcucha zdarzeń. Odrębną kwestię stanowi ich ocena, mająca prowadzić do udzielenia odpowiedzi na pytanie o to, czy wspomniane, poprzedzające wybór zdarzenia były zwieńczeniem zaplanowanego i konsekwentnie realizowanego przez Augusta programu, zmierzającego do uzyskania pełni władzy, obejmującej także sferę religijną. Także i tu oceny motywów Augusta są spolaryzowane. M. Beard, J. North i S. Price, pisząc o pontyfikacie Augusta, zdecydowanie akcentują znaczenie działalności princepsa na niwie religijnej, które ich zdaniem zmierzały do zredefiniowania znaczenia funkcji pontifex maximus. Piszą: „Dopiero potem wzmocniła się pozycja pontifex maximus, który przejął kontrolę nad wszystkimi miejscami komunikacji między bogami i ludźmi, a jego funkcja stała się jednocześnie polityczną”⁸⁰. Z pewnością jednak utrata niezależności przez kolegia kapłańskie była procesem, który rozpoczął się na długo przed ustanowieniem Augusta pontifex maximus. Jego początków można upatrywać w 29 r. przed Chr., kiedy to, podążając za relacją Kasjusza Diona⁸¹, Oktawian uzyskał uprawnienia do wybierania kapłanów ponad przyjętą, obowiązującą liczbę (supra numerum). Ten przywilej niewątpliwie zachwiał równowagę w kolegiach kapłańskich⁸², a nadto zdecydowanie wpłynął na zredukowanie (i tak już wówczas praktycznie skąpych) uprawnień Lepidusa. Erozja niezależności kolegiów postępowała, zaś uzyskanie przez Augusta monopolu w sferze porozumiewania się z bogami miało daleko posunięte konsekwencje polityczne, które obrazowo przedstawił A. Ziółkowski:

Przed wszystkim jednak jedynowładztwo oznaczało pełną kontrolę władcy nad kontaktami z bogami. Gdy kandydatem na urząd czy wnioskodawcą

79 Mary Beard, „Priesthood in the Roman Republic”, w: *Pagan Priests. Religion and Power in the Ancient World*, red. Mary Beard, John North (London: Duckworth, 1990), 48.

80 Beard et al., *Religions of Rome*, 55; 191.

81 Dio. 51.20.

82 Bouché-Leclercq, *Les Pontifes*, 343.

U progu nowej epoki. Wokół wyboru Augusta na pontifex maximus

był on sam lub jego protegowany, bogowie, tak jak ludzie, nie mogli zakłócać przebiegu komicjów. Obnuntiatio i auspicia oblatywne odeszły do przeszłości, ustało regularne zgłaszanie i ekspiacja prodigiów (...). Polityczna rola kolegów religijnych minęła bezpowrotnie⁸³.

Czy zatem August wykorzystał głęboko tkwiącą w rzymskiej świadomości potrzebę religii jako fundamentu państwa i swoistego gwaranta jego trwania w czasie? Czy można przypisać mu postawę religijnego utilitaryzmu, z którym koresponduje Owidiuszowskie zdanie *expedit esse deos*? Trudno oprzeć się takiej ocenie wobec wniosków Mieczysława Popławskiego:

W zakresie religii August szczególnie popierał przywrócenie do życia prastarych wierzeń i obrzędów, w tej myśli, że chociaż stare i archaiczne, to jednak ojczyste i rzymskie, niewątpliwie obudzą szacunek i zwiążą bieżące rządy z przeszłością, dlatego popierał religijny romantyzm, wstąpił do wszystkich starszych kultowych korporacji, odnowił świątynie, niekiedy zmurszałe, pobudował nowe, dbał o kapłańskie kolegia, wznosił przepiękny Ołtarz Pokoju, a w roku 17 urządził wspaniałą, religijny obchód ku czci Apollina i Dany, święto państwowego oczyszczenia, święto zmycia grzechów i wkroczenia narodu w nowy historyczny okres (...)⁸⁴.

Inaczej postrzegali motywy Augusta Max Cary i John Scheid. Ten pierwszy, stawiając swoją ocenę działalności princepsa na niwie religijnej, kategorycznie wykluczył motywy osobiste:

Dążenie Augusta do odrodzenia życia religijnego nie było rezultatem jego amatorskich zainteresowań przeszłością ani próbą wyzyskania religii dla realizacji planów dynastycznych (do wszelkich usiłowań ludu rzymskiego, aby ustanowić w mieście boski kult jego osoby, odnosił się z wielką rezerwą). August szczerze pragnął odnowienia *pax deorum* z przeszłości i przywrócenia dawnej, pogodnej wiary w moc opiekuńczych bóstw Rzymu⁸⁵.

W korespondencji z poglądem M. Cary'ego pozostaje stanowisko J. Scheida, zgodnie z którym princeps wierzył w potrzebę religii w państwie i dostrzegał konieczność jego religijnego odrodzenia. Nieodłącznie wiązała się z nim restytucja dawnych, zaniedbanych a nawet

---

83 Ziółkowski, *Historia powszechna*, 792.

84 Mieczysław Popławski, *Oktawian August* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1938), 39.

85 Cary, Scullard, *Dzieje Rzymu*, t. 2, 32.

zapomnianych sodalicji⁸⁶ (w tym sodales Titii i fratres Arvales) miały za cel odtworzyć dawną „monarchiczną, romulańską” atmosferę i roztoczyć ją wokół Augusta⁸⁷. Podobny pogląd zaprezentował Bogdan Kupis, który przyjął za główną intencję Augusta wolę odnowy społeczeństwa i odrodzenia dawnego obyczaju przodków (mos maiorum)⁸⁸.

Przy budowaniu obrazu służącego ocenie polityki religijnej Augusta nie sposób pominąć prac historyków starożytności: Tadeusza Zielińskiego⁸⁹, Ludwika Piotrowicza⁹⁰, Mieczysława Popławskiego⁹¹ oraz Marii Jaczynowskiej. Wnioski uczonych oraz ich oceny w przedmiocie kultu cesarskiego zebrał i przedstawił Andrzej Gillmeister⁹². W kontekście analizowanym w niniejszej pracy cenne jest spostrzeżenie Marii Jaczynowskiej dotyczące działalności princepsa jako reformatora religijnego. Autorka zauważyła, że:

nie działał on w próżni religijnej, a elementy nowe (zapoczątkowane w większości przez Cezara) wprowadzał powoli i stopniowo. Mógł sobie pozwolić na ten ewolucyjny charakter reform i możliwość przyzwyczajania do nich społeczeństwa, rządził bowiem samodzielnie przeszło czterdzieści lat, podczas gdy Cezar dysponował tylko kilkoma miesiącami spokoju⁹³.

Można zatem przyjąć, że August konsekwentnie budował, a następnie umacniał panowanie charyzmatyczne, które Max Weber określił jako panowanie o swoiście niepowszednim charakterze, stanowiące ściśle osobisty stosunek społeczny, związany z potwierdzonym dowodami

---

86 John Scheid, „Augustus and Roman Religion: Continuity, Conservatism and Innovation”, w: *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*, ed. Karl Galinsky (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 181, 189.

87 John Scheid, *La religione a Roma* (Bari: Editore Laterza, 1980), 90.

88 Bogdan Kupis, *Religie starożytnego Rzymu*, t. 2 (Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, 1991), 156.

89 Tadeusz Zieliński, *Religia cesarstwa rzymskiego* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1999).

90 Ludwik Piotrowicz, *Kult panującego w starożytności*, red. Leszek Mrozewicz (Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2006).

91 Mieczysław Popławski, „Lapothéose de Sylla et d’Auguste”, *Eos* 30 (1927): 1, 273–338.

92 Andrzej Gillmeister, „Kult cesarski w polskich badaniach historycznych”, w: *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego*. Gnieźnieńskie Studia Europejskie. Seria Monografie, red. Leszek Mrozewicz, Katarzyna Balbuza, t. 4 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk), 193–203; tenże, „Augustus Polonus. The Image of the Emperor in Polish Historiography in Inter-War Period. Preliminary Remarks”, *Studia Ceranea* 6 (2016), 257–270.

93 Maria Jaczynowska, *Religie świata rzymskiego* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990), 110.

uznawaniem pewnych cech osobistych za charyzmatyczne⁹⁴. Na ugruntowanie jego podstaw niezaprzeczalnie wpłynęła deifikacja Juliusza Cezara, bowiem nadała tej władzy zupełnie nowy wymiar⁹⁵ i zakres, którego wcześniej nie znano, choć kult wodzów rozwijał się w Rzymie z powodzeniem od III w. przed Chr.⁹⁶ Zdaniem M. Jaczynowskiej „system pryncypatu czerpał swą siłę z umiejętnego zespolenia elementów starych i nowych, z wykorzystania potęgi ideologicznej starego ustroju, która miała teraz wspierać nowy ustrój”⁹⁷. Ów system, o którym pisze M. Jaczynowska, musiał zostać – co oczywiste – stworzony i wzmocniony, by przetrwać. W tym kontekście powraca kwestia politycznej zręczności, zapobiegliwości i osobistych talentów Augusta, wykorzystanych umiejętnie i we właściwym czasie. Kontynuowanie przez Augusta koncepcji cezariańskiej, w tym tej rozpoczętej w sferze religijnej, jest niezaprzeczalne, jednak zastanawia, czy była rezultatem „odnowy zaprogramowanej”⁹⁸, czy wynikiem swoistej ewolucji poglądów samego princepsa, która dokonywała się w korzystnych dla niego politycznie okolicznościach.

Nie sposób obecnie przesądzić o motywach, którymi kierował się August, zaś interpretacje znanych faktów mogą być skrajnie różne, tak rozbieżne, jak oceny wyniku działalności princepsa na gruncie religii rzymskiej. Sukcesywne kumulowanie przez Augusta stanowisk kapłańskich nie było z pewnością przypadkowe, podobnie jak decyzja o niepozabawieniu Lepidusa godności pontifex maximus za jego życia. Być może uczynił tak z uwagi na prestiż tej funkcji, niewykluczone, że decyzje stanowiły realizację zapoczątkowanej już przez Cezara strategii dynastycznej, której elementem była, stanowiąca już wówczas bezspornie składową godności najwyższego pontyfika, „duchowa królestwość” (*royauté spirituelle*)⁹⁹.

Polaryzacja poglądów w odniesieniu do podejmowanych w literaturze kwestii, dotyczących prestiżu i ewolucji znaczenia godności pontifex maximus w dziejach Rzymu, jak również jej doniosłości dla sprawujących

---

94 Max Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. Dorota Lachowska (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002), 185.

95 Henryk Kowalski, „Początki kultu wodzów i władzy charyzmatycznej w Rzymie w okresie późnej republiki”, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 30 (2014): 104.

96 *Ibidem*, 101; Maria Jaczynowska, „Kult wodzów w okresie republiki (III–I w. p.n.e.)”, *Balkanica Posnaniensia* 3 (1984): 157.

97 Maria Jaczynowska, *Historia starożytnego Rzymu* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984), 204.

98 Kupis, *Religie starożytnego Rzymu*, 156.

99 Bouché-Leclercq, *Les Pontifes*, 291.

ją polityków, w tym dla samego twórcy nowego ustroju, dowodzi złożoności problemu. Warto spojrzeć na godność pontifex maximus jak na swoisty „zestaw narzędzi”, który mógł okazać się niezwykle pomocny wytrawnemu politykowi, nie służył zaś niezręcznemu. W ten sposób z łatwością można wyjaśnić, że nieobecność pełniącego oficjalnie funkcję pontifex maximus Lepidusa w niczym Augustowi nie przeszkodziła¹⁰⁰. Można również postawić tezę, że dla princepsa najwyraźniej istotna była – wspomniana już – duchowa królewskość, ponieważ potrafił zbudować na niej fundamenty nowego ustroju. Ona zaś sama „oderwana na pięć wieków od władzy doczesnej, dopóki następcą Juliusza Cezara nie połączył ich ponownie, by skomponować despotyzm doskonały”¹⁰¹. Związane z jej wykonywaniem uprawnienia, które, co niewątpliwe, nabył na długo przed 12 r. przed Chr., pomogły Augustowi utrwalić nowy porządek, zaś spoiwo w postaci odrodzonych wierzeń miało zapewnić most między przeszłością a przyszłością i stworzyć łańcuch między wszystkimi częściami imperium.

Bibliografia

Źródła

- Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*. Tom III, tłum. Ludwik Piotrowicz (Wrocław: De Agostini, 2004).
- Gajus Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty Cezarów*. Tom I, tłum. Janina Niemirska-Pliszczyńska (Wrocław: De Agostini, 2004).
- Kasjusz Dion, *Historia rzymska*. Księgi 41–50, tłum. Ireneusz Ptaszek (Kraków: Wojewódzka Biblioteka Publiczna, 2008).
- Lucjusz Anneusz Seneka, *Pisma filozoficzne II. O łagodności. O dobrodziejstwach*. Satyra na śmierć Klaudiusza Cezara, tłum. Leon Joachimowicz (Warszawa: PAX, 1965).
- Res Gestae Divi Augusti*, tłum. Stanisław Łoś, Ewa Wipszycka, w: *Źródła do historii starożytnej*, red. Andrzej Stanisław Chankowski (Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 1995).
- Sexti Pompei Festi, *De verborum significatu quae Supersunt cum Pauli Epitome*, red. Wallace Martin Lindsay (Lipsiae: in aedibus B. G. Teubneri, 1913).
- Tytus Liwiusz, *Dzieje Rzymu od założenia Miasta*. Księgi I–V, tłum. Andrzej Kościółek (Wrocław: Ossolineum, 1968).

---

100 Niemniej, nie wydaje się uzasadnione sprowadzanie Lepidusa do roli „nieistotnego, politycznego karła, który tylko niejasnym przypadkiem, w niewytłumaczalny sposób znalazł się w towarzystwie gigantów swoich czasów”. Zob. Richard D. Weigel, „Lepidus Reconsidered”, *Acta Classica* 17 (1974): 73.

101 Bouché-Leclercq, *Les Pontifes*, 291.

U progu nowej epoki. Wokół wyboru Augusta na pontifex maximus

Tytus Liwiusz, *Dzieje Rzymu od założenia Miasta. Księgi XLI–XLV. Periochy ksiąg XLVI–CXLII*, tłum. Mieczysław Brożek (Wrocław: Ossolineum, 1982).

Wellejusz Paterkulus, *Historia rzymska*, tłum. Edward Zwolski (Wrocław: De Agostini, 2006).

Książki i monografie

Bayet Jean, *La Religión Romana. Historia política y psicológica*, tłum. Miguel Ángel Elvira (Madrid: Ediciones Cristianidad, 1984).

Boissier Gaston, *La religion romaine d'Auguste aux Antoinnes*, t. 1 (Paris: Librairie Hachette, 1909).

Bouché-Leclercq Auguste, *Les Pontifes de l'ancienne Rome. Étude historique sur les institutions religieuses de Rome* (Paris: A. Franck, 1871).

Buchan John, *Augustus* (London: Hodder and Stoughton Ltd., 1937).

Carter John M., *The Battle of Actium. The Rise and Triumph of Augustus Caesar* (London: Hamilton, 1970).

Cary Max, Scullard Howard Hayes, *Dzieje Rzymu. Od czasów najdawniejszych do Konstantyna*, t. 2, tłum. Jerzy Schwakopf (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 2001).

Champeaux Jacqueline, *La religion romaine* (Paris: Le Livre de Poche, 1998).

Gros Pierre, *Aurea templa* (Rome: Ecole Rome, 1976).

Heitland William Emerton, *The Roman Republic*, vol. I (Cambridge: University Press, 1909).

Heitland William Emerton, *The Roman Republic*, vol. III (Cambridge: University Press, 1909).

Herbert-Brown Geraldine, *Ovid and the Fasti. An Historical Study* (Oxford: Clarendon Press, 1994).

Jaczynowska Maria, *Historia starożytnego Rzymu* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984).

Jaczynowska Maria, *Religie świata rzymskiego* (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990).

Kupis Bogdan, *Religie starożytnego Rzymu*, t. 2 (Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, 1991).

Linderski Jerzy, *Śmierć Tyberiusza Grakcha* (Poznań: Wydawnictwo VIS, 1997).

Merivale Charles, *History of the Romans under the Empire*, t. 3 (London: Longmans, 1865).

Paribeni Roberto, *L'età di Cesare e di Augusto* (Bologna: Cappelli, 1950).

Piotrowicz Ludwik, *Kult panującego w starożytności*, red. Leszek Mrozewicz (Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2006).

Popławski Mieczysław, *Oktawian August* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1938).

Rice Holmes Thomas, *The Architect of the Roman Empire* (Oxford: Clarendon Press, 1928).

Scheid John, *La religione a Roma* (Bari: Editore Laterza, 1980).

Syme Ronald, *The Roman Revolution* (Oxford: Oxford University Press, 2002).

- Taylor Lily Ross, *Party Politics in the Age of Caesar* (Berkeley: University of California Press, 1949).
- Taylor Lily Ross, *The Divinity of the Roman Emperor* (Middletown: American Philological Association, 1931).
- Weber Max, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. Dorota Lachowska (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002).
- Wissowa Georg, *Religion und Kultus der Römer* (München: C.H. Beck, 1912).
- Zanker Paul, *The Power of Images in the Age of Augustus* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1988).
- Zieliński Tadeusz, *Religia cesarstwa rzymskiego* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 1999).
- Ziółkowski Adam, *Historia powszechna. Starożytność* (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009).

Czasopisma

- Bleicken Jochen, „Kollisionen zwischen Sacrum und Publicum. Eine Studie zum Verfall der altrömischen Religion”, *Hermes* 85/4 (1957): 446–480.
- Bleicken Jochen, „Oberpontifex und Pontifikalkollegium. Eine Studie zur Römischen Sakralverfassung”, *Hermes* 85/3 (1957): 345–366.
- Budzanowska Dominika, „Sprawiedliwość a władca w pismach filozoficznych Seneki”, *Vox Patrum* 20 (2000): 553–560.
- Cameron Alan, „Imperial Pontifex”, *Harvard Studies in Classical Philology* 103 (2007): 341–384.
- Gillmeister Andrzej, „Augustus Polonus. The Image of the Emperor in Polish Historiography in Inter-War Period. Preliminary Remarks”, *Studia Ceranea* 6 (2016): 257–270.
- Hammond Mason, „The Sincerity of Augustus”, *Harvard Studies in Classical Philology* 69 (1965): 139–162.
- Jaczynowska Maria, „Kult wodzów w okresie republiki (III–I w. p.n.e.)”, *Balkanica Posnaniensia* 3 (1984).
- Kowalski Henryk, „Początki kultu wodzów i władzy charyzmatycznej w Rzymie w okresie późnej republiki”, *Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym* 30/3 (2014): 101–111.
- Kowalski Henryk, „Pontifex maximus w religii i państwie rzymskim”, *Vox Patrum* 46–47/24 (2004): 19–31.
- Morawiecki Lesław, „Pontificalia atque auguralia insignia and the Political Propaganda in the Coinage of the Roman Republic”, *Notae Numismaticae. Zapiski Numizmatyczne* 1 (1996): 37–57.
- Musiał Danuta, „The Princeps as the Pontifex Maximus. The Case of Tiberius”, *Electrum* 21 (2014): 99–106.
- Popławski Mieczysław, „L'apothéose de Sylla et d'Auguste”, *Eos* 30/1 (1927): 273–338.
- Ridley Ronald Thomas, „The Absent Pontifex Maximus”, *Zeitschrift für Alte Geschichte* 54/3 (2005): 275–300.

- Scheid John, „Auguste et le grand pontificat. Politique et droit sacré au début du Principat”, *Revue historique de droit français et étranger* 77/1 (1999): 1–19.
- Simpson Christopher, „M. Aemilius Lepidus Brief Speculations on His Appointment and Continued Tenure as <Pontifex Maximus>, 44–13 B.C.”, *Latomus. Revue d'études latines* 65 (2006): 628–633.
- Taylor Lily Ross, „The Election of the Pontifex Maximus in the Late Republic”, *Classical Philology* 37/4 (1942): 421–424.
- Weigel Richard D., „Lepidus Reconsidered”, *Acta Classica* 17 (1974): 67–73.

Rozdziały w monografiach

- Beard Mary, „Priesthood in the Roman Republic”, w: *Pagan Priests. Religion and Power in the Ancient World*, red. Mary Beard, John North (London: Duckworth, 1990), 17–48.
- Bowersock Glen Warren, „The Pontificate of Augustus”, w: *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*, red. Kurt Arnold Raafaub, Mark Toher Berkeley: University of California Press 1990), 380–394.
- Gillmeister Andrzej, „Kult cesarski w polskich badaniach historycznych”, w: *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego. Gnieźnieńskie Studia Europejskie. Seria Monografie*, red. Leszek Mrozewicz, Katarzyna Balbuza, t. 4 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk), 193–203.
- Jacynowska Maria, „Przemiany religijne w okresie schyłku republiki rzymskiej”, w: *Świat antyczny. Stosunki społeczne. Ideologia i polityka. Religia. Studia ofiarowane Izie Biezuńskiej-Małowist w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, red. Benedetto Bravo, Jerzy Kolendo, Włodzimierz Lengauer (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988), 256–287.
- Morawiecki Lesław, „Symbole urzędów religijnych na monetach republiki rzymskiej”, w: *Religie w świecie starożytnym*, red. Danuta Musiał, Mariusz Ziółkowski (Toruń 1993: Wydawnictwo UMK), 73–80.
- Sajkowski Ryszard, „Kwestia sukcesji Tyberiusza w latach 4–14 n.e.”, w: *Ad fontes. Studia ofiarowane Księdzu Profesorowi Alojzemu Szorcowi w siedemdziesięciolecie urodzin*, red. Zoja Jaroszewicz-Pieresławcew, Irena Makarczyk (Olsztyn: Pracownia Wydawnicza „Elset”, 2006), 367–374.
- Scheid John, „Augustus and Roman Religion: Continuity, Conservatism and Innovation”, w: *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*, red. Karl Galinsky (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 175–194.
- Syme Ronald, „Caesar as Pontifex Maximus”, w: *Approaching the Roman Revolution: Paperson Republican History*, red. Ronald Syme, Federico Santangelo (Oxford: Oxford University Press, 2016), 186–195.

